

ניר מנוסי

נוכח פני המערב

מאמר ל"נקודה"

מורגלת היתה על פיו של הרבי מליובאוויטש האמרה, כי המלה גאולה איננה אלא גולה שאור האמונה באלופו של עולם חדר לתוכה והאירה מבפנים. הגולה היא תרבות העמים – חכמתם, לשונותיהם, פועליהם – ועל פי גישה זו, הם-הם הבשר של הגאולה, ותפקיד היהדות אינו אלא להפיח בהם חיים חדשים, לקשרם לה' ולתורתו ולהופכם מדבר המסתיר את האלוקות לדבר המגלה אותה.

חכמת הסוד מוסיפה על כך, שאיחודן של התורה עם ניצוצות החכמה שבתרבויות הזרות כמוה כשחזור חלקים אבודים מהתורה. התורה שניתנה בסיני מכונה בגמרא "נובלות חכמה של מעלה" – היא עלה המשתלשל מתורת-על רחבה לאין ערוך וסמויה מן העין. אודות תורת-על זו נאמר כי "הקב"ה הסתכל בתורה וברא את העולם", ורישומיה נוכחים בכל מחוזותיו, כולל תוצרי השכל האנושי. עיון נכון בהם הוא איפוא כלימוד דבר ה'.

מהסתכלות זו נובע, כי בירור חכמת המערב ורוחו היא חלק מעבודת ה' שלנו. למערב, כמו לכל עם ותרבות, יש נכסים שאין שניים להם, בפרט בתחומי המדע, האמנות וחקר האדם; אך כמו אצל כל עם ותרבות, נכסים אלו מעורבים, לעתים לבלתי היכר, בהלך-נפשם של עושיהם, עטופים במשאלותיהם, חרדותיהם ותאוותיהם. השאלה העומדת לפנינו היא, כיצד ניגשים למלאכת הבירור? מאיזו עמדה ניגשים, כיצד מבררים ובאיזה אופן משלבים הכל עם חיי האמונה?

מעבר לסגירות ולפתיחות

בתור שלב ראשון, עלינו להשתחרר מכבלי הקבעון המחשבתי לפיו, בעומדנו נוכח תרבות המערב, עיקר הדילמה שלנו טמון במידת הפתיחות או הסגירות שיש לנקוט כלפיה. חלק גדול מדי מהאנרגיה המושקעת בתחום זה מוקדשת לנימוקים מדוע חשוב להפתח למערב, לעומת נימוקים מדוע מסוכן לעשות זאת. כתוצאה, כל גישות הביניים תחומות לציר שבין שני הקטבים האלו, ומסתכמות באמירות פשטניות ובלתי-מועילות לפיהן יש לתור אחר 'מידת אמצע'.

עלינו להתקדם הלאה מציר מגושים זה, המעכב אותנו מלמלא את מלאכתנו. האמת הפשוטה נחה מעבר לקטבי הסגירות והפתיחות: איננו רוצים להסתגר מפני המערב, שכן ברצוננו לאמץ את מנכסיו ולהתעשר מהם; וגם אין לנו חפץ בפתיחות סתמית כלפיו, המתעלמת ממרכיביו השליליים ותולשת אותנו מחיבורנו לשורשינו בקרקע התורה. מה שאנו רוצים הוא לעמוד על מקומו הייחודי, ומשם לפגוש במערב על כל שונותו ולברר את תוכו מקליפתו. יש מימד של הסתגרות בגישה זו וכן מימד של פתיחות, מבלי שהללו מוציאים זה את זה ומבלי שמקדשים אחד מהם. במידה שעלינו לשמור על נבדלותינו, לשמוע את קול הדממה הדקה של מורשתנו ללא הפרעות חיצוניות, עלינו להסתגר; במידה שעלינו לחפש אחר אוצרות החכמה וההשראה הגנוזים במערב, כמו במקומות אחרים, עלינו להפתח.

מרגע שאנו מנסחים את הדברים כך נפתחת דרך ביניים חדשה בין קטבי הפתיחות והסגירות, שלא סתם מפשרת ביניהן אלא מחברת אותן: לשמור על התבדלות חד-משמעית מן המערב מחד, ועל חיפוש עירני ופתוח אחר אוצרותיו מאידך. במלים אחרות, להיות קיצוני לשני הצדדים. אנו נוטים לחשוב מקיצוניות, אולם נדמה לי שהדבר שאנו באמת חוששים ממנו הוא *חד-צדדיות*, הזדהות עם עמדה אחת תוך איבוד הרגישות לעמדה המשלימה. כאשר מקפידים על דו-צדדיות, קיצוניות היא דבר מבורך – מימוש עמוק ומלא של שתי הבחינות המשלימות.

גישה דומה עלינו לנקוט ביחס לציר חד-מימדי נוסף הכובל את ידינו – *ציר העליונות והשיוון*. יש חשש רווח מהבעת עליונות על המערב, ומאידך חשש מהשוואתנו אליו (שלא לדבר על פיתוח תסביך נחיתות כלפיו), ושני החששות מזינים זה את זה. הדרך להחלץ מטנגו החששות הזה היא לזכור שההיררכיה איננה קודם כל בין יהודים לגויים, אלא בין התורה עליה הופקדנו לבין חכמות האומות, שהללו הן תבונה אנושית מוגבלת והיא חכמת ה' האינסופית. יתרונו הוא רק במידה שאנו לומדיה ומחזיקיה של התורה, ואין לנו כל זכות לטעון לו על סמך קיומנו הסתמי. גם כאן ניתן להיות קיצוני לשני הכיוונים: להתיר לעצמנו לחוות, מבלי כל חשש או בושה, את עליונותה לאין שיעור של התורה ביחס לכל חכמות העולם, שתובנותיהן מחווירות לעומת מורכבותה, דקותה ופלאיותה; ומצד שני להרגיש שמול ה' אנו שוי ערך לאומות העולם, שאנו בני-דודיהם, אחיהם ובניהם החולקים עמם את חוויתו הקיומית של האדם באשר הוא אדם, שכן בלעדי התורה היינו בדיוק במקומם. יתרה מכך, מבחינה מסוימת עלינו לחוש כמשרתיים יותר מאדונם, שכנושאי דבר ה' מופקדים על הפצתו לעמים עד שיקראו כולם בשם ה' שכם אחד.

חלל הלב

על בסיס העמדה הראשונית יש לשאול כיצד מתבצע הבירור עצמו. בירור פירושו הבחנה בין תוך וקליפה, וכדי לבצעו יש להגדיר מה הוא בדיוק התוכן ומהם הלבושים. שאלה זו קריטית, משום שאחת הבעיות העיקריות של יהודים שומרי מצוות הניגשים לתרבות המערב, היא אי יכולת להבחין בין עיקר לטפל ובין חיצוני לפנימי. דבר זה מוביל הן להתפעלות-יתר מיצירות שוליות או שטחיות, והן להחמצתם של רעיונות-עומק מהותיים יותר. בניגוד לסברה הרווחת, אינני סבור כי תופעה זו היא פועל יוצא הכרחי של חוסר-היכרות מקרוב עם המערב, ולכן גם לא שהתוודעות עוד יותר גדולה עמו היא שתפתור אותה. מקור הבעיה וכן הפתרון לה נעוצים לדעתי ביכולת להבחין בין רמות שונות בהן מתבטאת התרבות.

את הבעייתיות של הגישה הקיימת היום ממחיש משל שצוטט מפיו של רב אורתודוקסי-מודרני חשוב מארה"ב. מה ההבדל, שאל הרב, בין תפילין של יד לתפילין של ראש? את רצועת התפילין של היד אנו כורכים באופן הדוק וצמוד לזרועינו, ואילו רצועות התפילין של הראש מתבדרות בחופשיות ברוח. באותו אופן, המשיך הרב, במישור ההלכתי והמעשי אנו צמודים לשולחן ערוך ולפוסקים, שומרים באדיקות על ההלכה, ואילו במישור התודעתי והשכלי אנו חופשיים לשוטט ברחבי עולם המחשבה וההגות.

לכאורה, לפנינו משל נאה המיטיב להמחיש כיצד היהדות, שבה ה"נעשה" קודם ל"נשמע", משלבת בין קביעת גדרים מעשיים חד-משמעיים לבין הכרה בריבוי דעות וכיווני מחשבה, בבחינת "אלו ואלו דברי אלקים חיים הן, והלכה כבית הלל". הוא אף משקף את העקרון הנודע לפיו "חכמה בגויים תאמין, תורה בגויים אל תאמין": תפילין היד שומרים עלינו כביכול מפני 'תורתם' השקרית של אומות העולם ותפילין הראש פותחים אותנו לקבל מחוכמתם.

אך למעשה, תחת עיון מעמיק יותר מתגלה המשל כלקוי ומטעה. דימוי התפילין משתמש בהבחנה דואליסטית בין שכל לגוף, בין מחשבות לפעולות. אין ספק שרבים אלו קיימים ושניתן להתייחס אליהם בנפרד, אלא שיש להכיר בקיומו של רובד ביניים הממצע ומתווך ביניהם: רובד הרגש, או אם תרצו, הנשמה. רובד זה נח מעל

מישור הפעולות המעשיות, אך למטה ממישור המחשבות המופשטות. תכניו הם הדימויים, הצלילים, האסוציאציות ובמובן מסוים אף דפוסי החשיבה העוטפים כביכול את המחשבות. מישור זה אינו מקביל בדיוק לחכמה וגם לא בדיוק לתורה, אלא לרובד התרבות השורה ביניהן.

בלשון הקבלה, מכונים שלושת המישורים, מלמטה למעלה, כחות המוטבע, המורגש והמושכל. דימוי זוג התפילין של הרב האורתודוקסי-מודרני משקף נאמנה את מישורי המושכל והמוטבע, אולם לא 'מכסה' את מישור המורגש. מה איפוא דינו? האם הלב הוא יותר כמו המח או יותר כמו היד? האם התרבות היא יותר כמו חכמת האומות אליה ראוי להפתח, או יותר כמו 'תורת' האומות ממנה יש להתבדל?

אם מדייקים במשל, הוא דווקא מעניק תשובה: תפילין היד, כידוע, הם קודם כל כנגד הלב, ומשם יורדת הרצועה ונמשכת ליד. לפי זה יוצא, שבמישור התרבות יש לנקוט בדיוק באותה התבדלות אדוקה כבמישור המעשה. אולם לא זו המסקנה שגוזרים האנשים המשתמשים במשל כגון זה. הללו כורכים יחדיו את הרגש עם השכל, מציבים אותם יחדיו תחת קטגוריית-העל הכללית של 'המחשבה' (ניגודו של ה'מעשה'), ונוקטים כלפי התרבות באותה פתיחות ככלפי ההגות. הדעה הרווחת בציבורים אלו היא, שכל עוד נותרים נאמנים לשמירת ההלכה ומישור המעשים מתוקן, מובטח כי הנפש והשכל יתמודדו נכונה עם התרבות הסובבת.

מה מתרחש בעקבות הזנחתו של רובד המורגש וכריכתו עם המושכל? נתבונן כעת בשני אופנים בהם חוסר המודעות אליו מוביל לבירור גולמי ולקוי של תכנים מתרבות המערב.

תרבות פופולרית

ההקבלה הישירה ביותר בין מישורי המושכל והמורגש לאגפים במערביות, תציב כנגד המושכל את ההגות וכנגד המורגש את התרבות. בזמן שההגות פונה לרובד השכלי הגבוה, הרי שהתרבות – בפרט התרבות הפופולרית של הטלוויזיה, הקולנוע, העיתונים והרדיו – פונה יותר אל מרחב הרגש והדימוי. התרבות היא איפוא אחד הדברים הנוטים ליפול תחת הכתם העיוור של החלוקה הדואליסטית בין מחשבה למעשה. הקריטריון היחיד שמופעל לצורך בירור תכניה של יצירה תרבותית הוא זה ההלכתי, ובאם לא נמצאו בה תכנים הסותרים בבירור את ההלכה – עירום, מלים גסות, אלילות, אנטישמיות – היא מסומנת ככשרה.

עיון חודר יותר לגבי התכנים המובלעים של התרבות, לגבי מה ששוכן בין השורות ומבעד לתמונות, מגלה כי דיוח של המערב, אף כי היא עוברת בשלום את גלאי המתכות ההלכתי, מנוגדת באופן עמוק לרוח עבודת ה' והאמונה. למעט מספר מקרים יוצאים מן הכלל, זוהי רוח של התפזרות במרחב, של השתהות והשתקעות בחיצוניות, של קיבוע דימויים עצמיים – איכויות החותרות לכיוון ההפוך במדויק מתוואי ההתכנסות, ההשקטה והעמידה מול המקור הנעלם של הדברים שהתורה מבקשת ליצור. מעל הכל, היא מציגה עולם הגדוש בעצמו ובפרטיו, שאינו פוער חלל להתמלא במשהו שמעבר לו. שאינו, בקצרה, מבקש ברית עם בוראו.

כאשר רוח זו מופנמת לתוכנו נוצר בנו שסע עמוק. חלל הלב שלנו הולך ומתמלא בדימויים וצלילים הזרים לעולמנו המודע ומנתקים אותנו ממנו. בהדרגה, נוצר מצב שברמה המעשית אנו נותרים על קרקע יהודית, אך עולמנו הנפשי הולך ומבלי משים מהגר לתרבות המערב. בזמן שהגוף והשכל נותרים דתיים, הנפש מתחלנת. התוצא המצטבר בתת-מודע הוא נתק מהעצמי: הפנמת המבט החילוני על חיי הדת – שהוא בעצם מבטו של הגוי על היהודי – והתנכרות אליהם. עשרות ימי עיון לאנשי חינוך המתקיימים כל שנה מוקדשים לשאלה כיצד להציל את הנוער מעזיבת הדת או מחוסר הצניעות. בכולם מוחמצת העובדה הפשוטה, שהבעיה החלה בדור המחנכים עצמם, אם לא קודם לכן, בכך שלא השכילו להשלים את ההתבדלות ההלכתית בהתבדלות תרבותית. מילדות גדלו הנערים במציאות של התערבות-יתר עם התרבות הכללית, והיא שהובילה להתנכרותם מתרבותם שלהם.

(דברים אלו, חשוב לציין, תקפים לא רק לגבי התרבות האירופאית והאמריקאית אלא גם לגבי הישראלית, אולי אף ביתר שאת. מראשיתה, הרבה לפני הפוסט-ציונות וכל שכן בעיצומה, מתפקדת התרבות הישראלית כענף של זו המערבית. ענף זה טובל לפרקים במעיינות היהדות, שואב ממנו מוטיבים, דימויים ומטבעות לשון, אולם את ערכיו המכוננים והשקפתו הוא יונק מתרבות ההשכלה האירופאית. העובדה שהתרבות הישראלית דוברת עברית וממילא מהדהדת טיפה את היהדות, רק מעצימה את חשיבות ההבחנה בינה לבין תרבות יהודית אמיתית ואת הבלבול שיוצרת בהזדהות עמה.)

סיכומו של דבר: כשם שברור שיש להדק את רצועת התפילין של יד במישור ההלכתי, כן יש לעשות זאת במישור הלב והתרבות, שכנגדם סוף-סוף התפילין של יד מכוונים. המנעות מכך פירושה רידוד החיים היהודיים לפעילות חיצונית וריקונם מנשמתם.

הגות

מדברנו עד כה נראה, שאם משכילים להתבדל מהרובד התרבותי של המערב, הרי שבשיח ההגותי שלו ניתן להשתתף ללא חשש. לימודים אקדמיים, רכישת ידע, סיגול כלי החשיבה והמחקר – כל אלו שייכים לכאורה לתחום השכל הטהור, ואם אנו ניצבים על מקומנו מבחינה הלכתית ותרבותית, מותר ואף ראוי לנו לצאת ולאמצם.

עמדה זו כבר קרובה יותר לאמת, אולם אף היא טעונה סיוג. גם את הרובד השכלי עצמו עוטפת, כמעין ערלה דקה, שכבה של דימוי, רגש וסגנון שיש לתת עליהם את הדעת. אין פירוש הדבר שאין בנמצא מחשבה טהורה, תובנות פשוטות או ידע מוחלט. ישנם, אלא שהשגתם נעשית תמיד במסגרת מערכת מחשבתית שהיא בעצמה אינה טהורה, אינה פשוטה ואינה מוחלטת, אלא משורטטת בידי קוי אופיין של חברה ותרבות. במלים אחרות, גם מישור החכמה נגוע במטעני תרבות, אמונה וערכים, והפרדתם דורשת פריעה זהירה שלא כולם כשירים לעשותה.

כאשר אנו הולכים ללמוד במוסד חינוך המושתת על השיטה המערבית, אנו מניח וביה מוצאים עצמנו עונדים את משקפיה התודעתיים. אילו היינו רק שכל וגוף, לא היתה בעיה: הגוף שומר המצוות היה מבטא את אמונתנו בה' באופן ברור ומוחלט, והשכל היה חופשי להפגש עם ריבוא המחשבות שה' הציב בעולמו. אבל אנחנו גם לב ונשמה. וכאשר אנו מכניסים לתוכנו את מחשבת המערב על לבושיה – המלים בהם נוסחה, הדימויים בהם הומשלה, הסגנון בו קושטה – נשמתנו מתלבשת בהם אף היא. השכלה עיונית גם היא סוג של תרבות. לא רק, אבל גם. היא עמדת התבוננות במציאות הכרוכה בנקיטת עמדה נפשית. בתמציתיות, זוהי עמדה המתיימרת לעמוד מחוץ לדברים ולצפות בהכל מתוך ריחוק, ניכור וספק. מתיימרת, משום שהדבר אינו אפשרי לחלוטין, והעמדה המחקרית נטועה למעשה עמוק-עמוק בעולם התחושות והדימויים המערבי. משום כך, פועל הריחוק והניתוק בעיקר על מסורות חוץ-מערביות (או מסורות מערביות שננטשו), כמו למשל היהדות. תוצאת אימוץ נקודת המבט הזו בידי היהודי המאמין היא בסופו של דבר זהה לזו של ההשתקעות בתרבות הפופולרית של המערב: נתק פנימי בין השכל, הגוף והלב, גלות הנשמה למקום בו הוא משקיפה על עצמה מבחוץ ומתנכרת למקורה.

עוד יותר פנימה מהעמדה הנפשית של ההגות נח לבושה הדק והנסתר ביותר; הכוונה היא לתבניות החשיבה עצמן. בהגות המערבית המודרנית מובלעות הנחות יסוד כה מובנות מאליהן שכמעט אף פעם אין מצהירים עליהן במפורש או אפילו נעשים מודעים אליהם. בדיוק משום כך, עשוי רובד המורגש להטמיעם מבלי משים. ניתן דוגמא. שיטת ההסבר המרכזית ביותר של החשיבה האקדמית המערבית נקראת רדוקציוניזם: הסברת הגבוה והמורכב באמצעות הנמוך והפשוט. אחת המשמעויות של ההסבר הרדוקציוניסטי הוא, שכל דבר גבוה משולל קיום בפני עצמו, אלא נועד רק לשרת את הנמוך. לפי זה כל רעיון, חזון ואמונה אינם אלא בדותות של

צרכיו ויצריו הארציים של האדם: אהבה היא סיפור כיסוי של הדחף לפורקן פיזי, אידיאולוגיה היא מסווה לתאוות כח, דת היא עיר-מקלט מפני אי-הודאות הקיומית של האדם, וכן הלאה. בגרסאתה הכוללנית ביותר, גורסת השקפה זו שלדברים עצמם אין כל משמעות, ושפשר כלשהו תמיד נכפה על המציאות בידי התודעה האנושית.

אחת ההשלכות המרכזיות של עמדות-יסוד אלו היא, שכל מפגש עם דעות ומחשבות היסטוריות, בין אם מחוץ ליהדות או במסגרתה, כמעט אף פעם אינו מאזין לדעות עצמן אלא כביכול פוסח מעליהן ורק מנסה לשמוע את הצרכים, האינטרסים והמגמות הנסתרות שהדעות נועדו כביכול לשרת. אם מראש מונח שדעות לא משקפות אלא את המשמעות שהוגיהן השליכו על המציאות, כמה כבר אפשר להאזין להן? אם כן גם כאן, בתחום שנראה כחכמה בעלמא, שראוי ונכון לאמצה לחיק האמונה, מסתבר כי טבועות הנחות וקטגוריות שמיסודן מקעקעות כל אפשרות למפגש חי עם התורה, או אפילו שלל חכמות אחרות.

המודעות ללבושי החכמה היא כמו, אם תרצו, חיזוק הקשר של התפילין של ראש, שאחרי הכל גם אותו יש להדק לפי גדרים מדויקים. רק לאחר שעושים זאת ניתן להתיר לרצועות להשתלשל בחופשיות.

הצופן הגנטי של היהדות

דיברתי כאן כמעט רק על הפן השלילי של מלאכת הבירור. הסיבה לכך איננה שאני סבור שפן זה הוא העיקרי, אלא פשוט שבשעתנו הינו הטעון ביותר הדגשה. הפן העיקרי הוא כמובן הפן החיובי – איתורם של הניצוצות האמיתיים והטובים של תרבות המערב הנחים מבעד לבושים אלו. הידע והכלים שרכשה הם נכסים יקרים שייבואם לעולם התורה חיוני ורצוי, שכן הם יספקו אפיקים לתוכם תוכל להתרחב, וכן המחשות, משלים וביאורים לכמה מדברי חכמתה הגנוזים, המשלימים אותם ובכך מעשירים ומגדילים אותה.

אך על מנת להגיע אל הדברים בצורה מתוקנת, יש ראשית כל להפשיטם מכל שכבותיהן החיצוניות, כולל הדקות והסמויות שבהן. אם ברצוננו להפיק את המירב והמיטב מחכמת המערב, עלינו להיות מקושרים בחוזק עצום לשורש התורה, והדבר כרוך בהתבדלות חזקה מכל מה שמחליש קשר זה. עמדה זו נראית כמובן לרבים "חשוכה". אך תנו דעתכם וראו, שהאוחז בה אינו יותר חשוך מצלם המסתגר בחדר חושך על מנת לפתח את תמונותיו. מי שאינו מבין דבר בצילום ופיתוח עשוי לגנותו על בדלנותו והסתגרותו, אך הצלם יודע, ויכול להסביר לכל המעוניין להקשיב, ששהייתו בחדר החושך היא רק כדי להפיק תמונות אותן ישתף לאחר מכן עם העולם כולו. התורה היא כסרט צילום שהופקד בידינו, המתעד את נופיהם של עולמות ידע נעלים שהתודעה האנושית אינה מסוגלת להפליג אליהם; כדי לפתחם, ולפני שנוכל לצרפם לתצלומי העולם הזה לכדי תמונה שלמה, עלינו לרכז חלקים נרחבים מאיתנו בחדר החושך. משם, ניתן בבהירות שכלית גבוהה לאין ערוך מזו שיש לנו כרגע, לפגוש בתרבות המערב ולבררה.

אסיים בהערה חשובה שהמאמר יהיה בלתי-שלם בלעדיה, אף כי אין כאן מקום לפתחה כל צרכה. על מנת להקיף ולשאת את תכניהם הפנימיים של חכמות האומות, על היהדות להצמיח זרועות חדשים. אברים שאינם תותבות מלאכותיות ניתן להצמיח רק מתוך הצופן הגנטי של הגוף עצמו, והצופן הגנטי של היהדות גנוז בתורת הסוד שלה, הקומה הפנימית והעמוקה ביותר בפרד"ס: הקבלה והחסידות. שם גנוזים מבני החשיבה התשתיתיים ביותר של התורה, מהם נוכל לאתר את נקודות ההשקה לחכמות האומות. משם נוכל להנביע את כל המסגרות הנדרשות להכלה מתוקנת של נכסי המערב, שלא תוביל להשתעבדות לתבניותיו: מתרבות שתהא קשובה למקור הנעלם של העולם, דרך עמדת התבוננות מחקרית שתכיל את האמונה, ועד למערכות קטגוריות המקושרות לתורה. אם ברצוננו לגשת לבירור המערב באופן עמוק ושקול וללא קיצורי דרך כוזבים, עלינו לפצוח בפרוייקט הגנום שלנו, לתור אחר מורי הקבלה של דורינו שיעמידונו על רזי חכמת הסוד, שהיא אכן חכמה ולא מיסטיקה עמומה, וילמדונו כיצד להתפתח בהשראתם.